GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

Iqtisodiy tebranishlar va ishsizlik o‘zaro ta’sir mexanizmlari

Turayeva Shohista
Samarqand iqtisodiyot va servis institute

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiy tebranishlar va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlik nazariy hamda tavsifiy-statistik yondashuvda tahlil qilinadi. Biznes siklining pasayish, quyi nuqta va tiklanish bosqichlarida ishlab chiqarish hamda mehnat talabi qanday o‘zgarishi, Okun qonunining mazmuni va uning mamlakatlar kesimida farq qilishi yoritiladi. O‘zbekiston bo‘yicha rasmiy SIAT ma’lumotlarining 2020–2025-yillardagi yillik qatori ko‘rib chiqilib, 2025-yil ko‘rsatkichi dastlabki ekani alohida qayd etiladi. Tahlil ishsizlik darajasining pasayishini ko‘rsatadi, biroq bu tendensiyani faqat iqtisodiy sikl bilan sababiy bog‘lash uchun yetarli emas. Xulosada siklik va tarkibiy ishsizlikni ajratish, mehnat bozori ma’lumotlarini kengaytirish hamda iqtisodiy pasayish davrida maqsadli, vaqtinchalik bandlik choralarini qo‘llash zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy tebranishlar; biznes sikli; ishsizlik; Okun qonuni; bandlik; mehnat bozori; O‘zbekiston

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotida ishlab chiqarish, daromad va bandlik vaqt o‘tishi bilan bir tekis o‘smaydi. Yalpi talab, investitsiya, kredit sharoitlari, tashqi savdo va ishlab chiqarish xarajatlaridagi o‘zgarishlar iqtisodiy faollikni uzoq muddatli imkoniyat darajasidan yuqoriga yoki pastga siljitishi mumkin. Bunday qisqa va o‘rta muddatli tebranishlar biznes siklining tarkibiy qismidir. Ular korxonalar daromadiga va ishchi kuchiga bo‘lgan talabga ta’sir qilgani sababli, ishsizlik bilan bevosita bog‘liq. Klassik sikl tadqiqotlari kengayish va qisqarishlarni takrorlanuvchi, lekin qat’iy davriylikka ega bo‘lmagan jarayonlar sifatida tavsiflaydi [1].

Ishsizlik mehnat qilishga tayyor va ish izlayotgan, biroq ish topmagan shaxslar ulushini ifodalaydi. Rasmiy ko‘rsatkich mehnat bozoridagi muhim holatni o‘lchaydi, lekin ish vaqti qisqartirilgan, o‘z malakasiga mos bo‘lmagan ishda ishlayotgan yoki ish qidirishdan vaqtincha voz kechgan barcha kishilarni to‘liq qamrab olmaydi. Shu sababli ishsizlik darajasini bandlik, iqtisodiy faollik, ish vaqti va ish sifati ko‘rsatkichlari bilan birgalikda talqin etish lozim. O‘zbekiston SIAT metodologiyasida ishsizlik darajasi ishsizlar sonining iqtisodiy faol aholiga nisbati sifatida hisoblanadi [11].

Ishsizlikni turlarga ajratish ham tahlil uchun zarur. Friksion ishsizlik ishchi va bo‘sh ish o‘rni o‘rtasidagi qidiruv vaqtini, tarkibiy ishsizlik esa malaka, hudud yoki kasblar tarkibidagi nomuvofiqlikni anglatadi. Mavsumiy ishsizlik ayrim tarmoqlardagi yil davomidagi ish ritmiga bog‘liq; siklik ishsizlik esa umumiy iqtisodiy faollik qisqarganda kuchayadi. Amaliyotda bu turlar bir-birini istisno qilmaydi: masalan, pasayish davrida ishini yo‘qotgan kishining qayta ish topishi hududiy yoki kasbiy nomuvofiqlik sababli

cho‘zilishi mumkin. Shu sababli umumiy ishsizlik ko‘rsatkichidan qaysi muammo ustunligini bevosita bilib bo‘lmaydi.

Ushbu maqolaning maqsadi iqtisodiy tebranishlarning ishsizlikka ta’sir kanallarini izohlash, rasmiy O‘zbekiston ko‘rsatkichlarining so‘nggi yillardagi dinamikasini tavsiflash va bandlik siyosati uchun ehtiyotkor xulosalar ishlab chiqishdan iborat. Asosiy savollar quyidagilardan iborat: siklning turli bosqichlarida ishsizlik nima sababdan o‘zgaradi; kuzatilgan milliy dinamika nimani ko‘rsatadi; va siklik pasayishni uzoq muddatli tarkibiy muammolardan ajratish uchun qanday ma’lumot hamda siyosat yondashuvi kerak?

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-tahliliy sharh va tavsifiy statistik taqqoslash usullariga asoslandi. Birinchi bosqichda biznes sikllari, Okun qonuni, inflyatsiya kutilmalari, real sikl yondashuvi, ishsizlik gisterezisi va fiskal siyosat bo‘yicha tayanch ilmiy ishlar qiyosiy o‘qildi [1–9]. Ikkinchi bosqichda Xalqaro mehnat tashkilotining 2025-yilgi mehnat bozori sharhi hamda O‘zbekistonning rasmiy statistik va normativ manbalari kontekstual tahlil qilindi [10–13].

Manbalarni tanlashda kuzatuv va nazariy xulosalar alohida saqlandi. SIAT davlat statistika qatori mamlakat ko‘rsatkichini taqdim etadi; ILO hisobotidagi global xulosalar esa O‘zbekiston uchun bevosita o‘lchov sifatida ishlatilmadi. Nazariy maqolalar mexanizmlarni tushuntirish uchun, milliy statistika esa davriy ko‘rsatkichni tavsiflash uchun xizmat qildi. Bunday ajratish turli geografik qamrov va metodologiyaga ega manbalardan noto‘g‘ri sababiy xulosa chiqarish xavfini kamaytiradi. Rasmiy ko‘rsatkich ta’rifining o‘zgarishi butun davr uchun tekshirilishi zarur; ushbu maqolada portalda eng so‘nggi berilgan metama’lumotlardan foydalanildi.

Yillik ishsizlik qatori iqtisodiy siklni to‘liq o‘lchash uchun yetarli emas. Ishlab chiqarish tafovuti yoki choraklik real yalpi ichki mahsulot, iqtisodiy faollik darajasi, norasmiy bandlik, ish soatlari va hududiy farqlar ushbu tavsifiy taqqoslashda alohida modellashtirilmagan. Shu cheklovlar sababli maqola milliy ko‘rsatkichlarning sabablarini aniqlashga emas, bog‘liqlikni tushuntirish va kelgusi empirik ish uchun savollarni belgilashga qaratildi.

Natijalar

Nazariy manbalar sikl va ishsizlik orasida bir nechta uzviy bo‘g‘in borligini ko‘rsatadi. Yalpi talab pasayganda mahsulot sotilishi qisqaradi, firmalar ishlab chiqarish hajmini va mehnatga talabni qayta ko‘rib chiqadi. Mehnat sarfi ishchilar soni bilan birga ish vaqti va unumdorlik orqali ham moslashadi. Shu sababli yalpi ichki mahsulot pasayishi har doim darhol ishsizlikning teng miqdorda oshishiga olib kelmaydi. Okun qonuni shu umumiy teskari yo‘nalishni tavsiflaydi, ammo munosabatning aniq kuchi kuzatuv ma’lumotlariga bog‘liq [2, 8].

Sikl bosqichlari bo‘yicha odatiy javoblar 1-jadvalda umumlashtirildi. Jadval qonuniy yoki universal tartibni emas, korxonalarning odatiy moslashuv ketma-ketligini ifodalaydi. Masalan, pasayish boshida firmalar xodimlarni saqlab, ish soatlarini qisqartirishi mumkin; uzoq davom etgan pasayish esa ishdan bo‘shatish xavfini

kuchaytiradi. Tiklanishda yangi ish o‘rinlari kechikib paydo bo‘lishi mumkin, chunki korxonalar avval mavjud quvvatdan foydalanishni oshiradi.

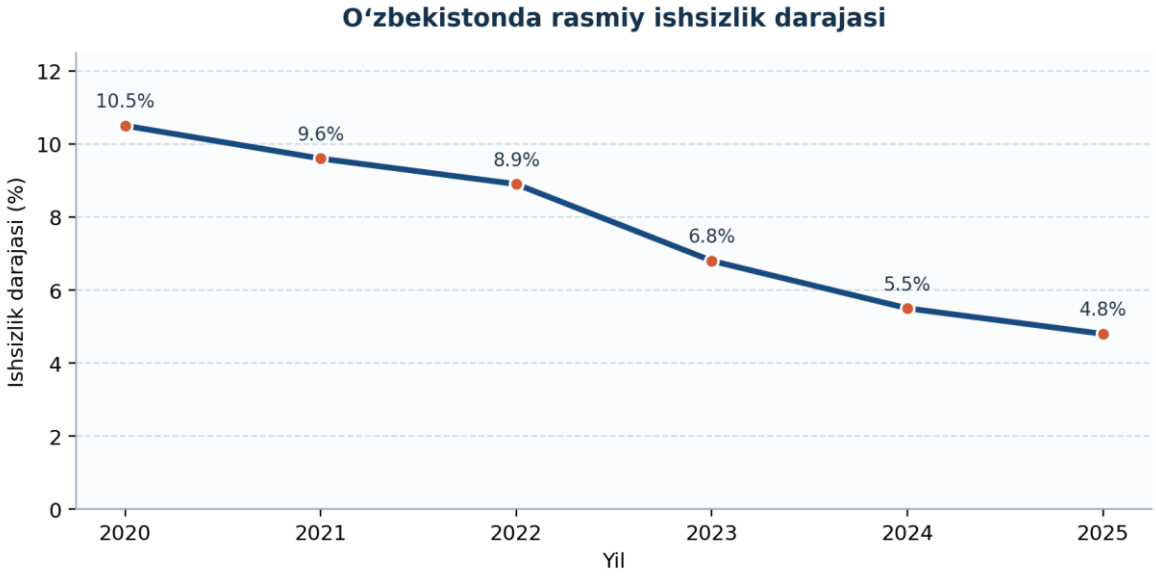
Moslashuvning vaqt kechikishi bir necha yo‘l bilan vujudga keladi. Ish beruvchi pasayishning qancha davom etishini bilmasligi mumkin; xodimni bo‘shatish va qayta yollash xarajatlari ham tez qaror qabul qilishni qiyinlashtiradi. Tiklanish boshida buyurtmalar ko‘paygan taqdirda ham, mavjud xodimlar ish vaqti yoki quvvatdan foydalanish darajasini oshirish orqali talabni qoplashi mumkin. Natijada ishlab chiqarish yaxshilanganidan keyin bandlik ko‘rsatkichlari o‘zgaradi. Bu farq siyosatni baholashda muhim: pasayish davrida boshlangan chora tiklanish paytida ham avtomatik davom etaversa, iqtisodiy sharoitga mos kelmay qolishi mumkin.

Jadval 1. Biznes sikli bosqichlari va mehnat bozori javobining umumiy ko‘rinishi

Sikl bosqichi	Mehnat bozorida odatiy javob	Siyosat uchun izoh
Pasayish	Buyurtma va ishlab chiqarish zaiflashadi; ishga qabul qilish sekinlashadi, keyin ish soati yoki xodimlar qisqarishi mumkin.	Vaqtinchalik, manzilli daromad va bandlik ko‘magini ko‘rib chiqish.
Quyi nuqta	Ishlab chiqarish pasayishi to‘xtashi mumkin, ammo ishsizlik hali yuqori qoladi.	Ish qidirish xizmatlari va qayta tayyorlashni uzluksiz saqlash.
Tiklanish	Talab qaytadi; bo‘sh ish o‘rinlari va yollash ko‘pincha kechikib ko‘payadi.	Ish beruvchilar bilan moslashtirish va vaqtinchalik choralarni ishga joylashtirishga yo‘naltirish.
Kengayish	Bandlik ortadi; ayrim tarmoqlarda ishchi kuchi tanqisligi yuzaga kelishi mumkin.	Malaka, unumdorlik va hududiy mobillikni qo‘llab-quvvatlash.

Pasayish bosqichida yalpi talab va buyurtmalar zaiflashadi. Xodimlarni qisqartirishdan oldin ishga qabul qilish to‘xtashi yoki ish soatlari kamayishi mumkin. Uzoq davom etgan pasayishda ishsizlikning siklik qismi oshishi ehtimoli bor. Quyi nuqtada ishlab chiqarish pasayishi to‘xtaydi, ammo bandlik darhol tiklanmasligi mumkin; tiklanishda esa yangi ishchi yollash ishlab chiqarish o‘sishidan keyin boshlanishi ehtimol.

Rasm 1 mazkur rasmiy qatorni ko‘rsatadi. 2020-yildagi yuqori darajadan keyin ishsizlik ko‘rsatkichi yilma-yil pasaygan; 2025-yil nuqtasi esa dastlabki ma’lumotdir. Grafik yillik kuzatuvlarni tasvirlaydi, real ishlab chiqarish tafovuti bilan birga o‘lchanmagan va sababiy model natijasi emas. Shu bois undagi pasayishni Okun qonunining O‘zbekiston uchun hisoblangan isboti sifatida taqdim etib bo‘lmaydi.

Rasm 1. O‘zbekistonda rasmiy ishsizlik darajasi, 2020–2025-yillar. Manba: SIAT, 2025-yil ma’lumoti dastlabki [11].

Natijalar shuningdek, mehnat bozori ko‘rsatkichi bilan iqtisodiy faollik tushunchalarini farqlash lozimligini ko‘rsatadi. Ishsizlik darajasi iqtisodiy faol aholiga nisbatan hisoblanadi. Agar ayrim shaxslar ish qidirishni to‘xtatsa, ular iqtisodiy faol aholi tarkibidan chiqishi mumkin; bu holatda ishsizlik darajasi ish o‘rinlari ko‘paymagan taqdirda ham o‘zgarishi ehtimol. Aksincha, ish qidirishni boshlagan ilgari nofaol shaxslar ish topa olmasa, ko‘rsatkich vaqtincha oshishi mumkin. Shu sababli ishsizlik darajasini iqtisodiy faollik va bandlik ma’lumotlari bilan birga kuzatish zarur.

Umumiy ko‘rsatkich mehnat bozoridagi tafovutlarni ham yashirishi mumkin. Ish qidirayotgan yoshlar, kichik shaharlardagi ishchilar yoki muayyan kasbni egallagan shaxslar uchun ish topish muddati mamlakat o‘rtachasidan farq qilishi ehtimol. Norasmiy sektorda ish bilan band bo‘lgan shaxs rasmiy ish o‘rniga ega bo‘lmasa-da, statistik tasnifda ishsiz hisoblanmasligi mumkin. Shuningdek, mehnatga layoqatli aholi tarkibidagi o‘zgarishlar va ta’limdan ishga o‘tish davri ko‘rsatkichga ta’sir qiladi. Shuning uchun milliy siyosatni baholashda yosh, jins va hudud bo‘yicha ajratilgan ma’lumotlarni hamda ishsizlik davomiyligini oshkora e’lon qilish foydali bo‘ladi [10, 13].

Muhokama

Adabiyotlar siklik ishsizlikni turli nazariy qarashlar orqali izohlaydi. Talabga asoslangan yondashuvda iqtisodiy faollik pasayishi firmalarning sotuvini, ishlab chiqarishini va ishchi kuchiga talabini qisqartiradi [2, 8]. Pul-kredit siyosati bo‘yicha Friedman hamda Phelps ishlari qisqa muddatli bandlik va inflyatsiya munosabatini kutilmalar va nominal moslashuv bilan bog‘laydi; uzoq muddatda inflyatsiyani kutilmagan tarzda oshirib, ishsizlikni barqaror past darajada ushlab turish mumkin emas [3, 4].

Makroiqtisodiy barqarorlashtirishda pul-kredit va fiskal choralar bir-birini to‘ldirishi mumkin, biroq vazifalari va uzatish kanallari turlicha. Foiz stavkalari va kredit

sharoitlari investitsiya hamda uzoq muddat foydalaniladigan tovarlarga talabni o‘zgartiradi; davlat xarajatlari esa ayrim hollarda talabni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llab-quvvatlaydi. Har ikkala kanal ham bandlikka kechikib yetadi. Siyosatchilar inflyatsiya bosimi, valyuta va tashqi savdo sharoitlari, byudjet imkoniyati hamda choralarning maqsadli qamrovini birgalikda ko‘rib chiqishi kerak [3, 9]. Bu yondashuv bandlik maqsadini boshqa makroiqtisodiy cheklovlardan ajratib qo‘ymaslikka yordam beradi.

Real biznes sikli yondashuvlari ishlab chiqarish va bandlik o‘zgarishlariga texnologiya, unumdorlik va boshqa real shoklar orqali ham qarashni taklif qiladi [5]. Bu nuqtai nazar talab shoki bilan taklif shokini farqlashni muhim qiladi. Masalan, talabning keskin pasayishida qisqa muddatli bandlikni qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin, lekin ishlab chiqarish xarajatlari oshgan taklif shokida ayni chorani cheklovlarsiz qo‘llash inflyatsion bosimni kuchaytirishi mumkin. Demak, siyosat sikl indikatorlari bilan birga shokning manbasini ham baholashi lozim.

O‘zbekiston bo‘yicha 2020–2025-yillardagi pasayuvchi rasmiy qatorni sikl nazariyasi bilan muhokama qilish mumkin, lekin uni bitta omil bilan izohlash mumkin emas. Pandemiya va undan keyingi davrda ichki va tashqi talab, tarmoqlar tarkibi, yangi ish o‘rinlari, mehnat migratsiyasi, ta’limdan mehnat bozoriga o‘tish, norasmiy bandlik hamda davlat dasturlari bir vaqtda ta’sir qilishi mumkin. ILOning 2025-yilgi sharhi ham jahon miqyosida mehnat bozorining sekin tiklanishi, yoshlar ishsizligi va gender tafovutlari kabi tarkibiy masalalarni alohida ko‘rsatadi [10]. Bu omillar milliy o‘rtacha ko‘rsatkich ortida turli guruhlar uchun turlicha holatlar bo‘lishi mumkinligini eslatadi.

Siklga qarshi choralar tarkibiy islohotlarning o‘rnini bosa olmaydi. Kasbga tayyorlash dasturi ish beruvchilar talab qilayotgan ko‘nikmalar bilan mos kelmasa, bitiruvchilar ish topishda qiynalishi davom etadi. Aksincha, mehnat bozoridagi bo‘sh ish o‘rinlari haqidagi ma’lumot kasbiy ta’lim, qisqa kurslar va ishga yo‘naltirish bilan bog‘langanida, tiklanish davrida ishchi kuchi tezroq moslashishi mumkin. Bandlik to‘g‘risidagi milliy qonun va ILOning munosib mehnatga oid tahlillari siyosatning ish o‘rni soni bilan bir qatorda ish sifati va teng imkoniyatlarni ham hisobga olishi muhimligini ko‘rsatadi [10, 13].

Samarali siyosat sikl bosqichiga mos va maqsadli bo‘lishi kerak. Talab keskin qisqargan sharoitda vaqtinchalik daromad qo‘llovi, ish joyini saqlab qolishga yordam beruvchi choralar va jamoat ishlari ayrim guruhlarning darhol ishdan chiqib ketishini kamaytirishi mumkin. Fiskal siyosatning ta’siri iqtisodiyot holatiga qarab farq qilishini Auerbach va Gorodnichenko tahlili ko‘rsatadi [9]. Biroq siyosat choralarining ko‘lami fiskal imkoniyat, narxlar barqarorligi va dastur samaradorligi bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Tiklanish bosqichida esa ishga joylashtirish xizmatlari, kasbiy qayta tayyorlash, hududiy harakatchanlik va ish beruvchi bilan ta’lim muassasalari o‘rtasidagi aloqa muhimlashadi.

Xulosa

Iqtisodiy tebranishlar va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlik ishlab chiqarish, yalpi talab va korxonalarning mehnatga ehtiyoji orqali shakllanadi. Pasayish davrida firmalar ishga qabul qilishni sekinlashtirishi, ish soatlarini qisqartirishi yoki xodimlarni bo‘shatishi

mumkin; tiklanish esa bandlikka kechikib o‘tadi. Okun qonuni ushbu umumiy teskari munosabatni ifodalaydi, biroq uning kuchi mamlakat va davr xususiyatlariga qarab o‘zgaradi.

O‘zbekistonning rasmiy SIAT qatorida ishsizlik darajasi 2020-yildagi 10,5 foizdan 2025-yilning dastlabki 4,8 foizlik qiymatigacha pasaygan. Bandlik darajasining ham o‘sishi ijobiy tendensiyani ko‘rsatadi. Biroq yillik ishsizlik ko‘rsatkichlarining o‘zi iqtisodiy siklning sababiy ta’sirini aniqlamaydi; ishtirok darajasi, migratsiya, norasmiy bandlik, demografik o‘zgarishlar va tarkibiy mos kelmaslik ham hisobga olinishi kerak.

Siyosat uchun uchta amaliy xulosa kelib chiqadi: siklik va tarkibiy ishsizlikni ajratib o‘lchash; pasayish davrida ish joylarini saqlash va daromadni himoya qilish choralarini vaqtinchalik hamda manzilli qo‘llash; tiklanish davrida ko‘nikma, kasbiy yo‘naltirish va ish beruvchilar bilan moslashtirishni kuchaytirish. Kelajakdagi milliy tadqiqotlar yuqori chastotali ishlab chiqarish va bandlik ma’lumotlari asosida Okun munosabatini alohida baholashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Burns A. F., Mitchell W. C. Measuring Business Cycles. New York: National Bureau of Economic Research, 1946. https://www.nber.org/books-and-chapters/measuring-business-cycles

[2] Okun A. M. Potential GNP: Its Measurement and Significance. Proceedings of the Business and Economic Statistics Section of the American Statistical Association. 1962, pp. 98–104. https://cowles.yale.edu/node/142137

[3] Friedman M. The Role of Monetary Policy. American Economic Review. 1968; 58(1): 1–17. https://www.jstor.org/stable/1831652

[4] Phelps E. S. Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment over Time. Economica. 1967; 34(135): 254–281. https://doi.org/10.2307/2552025

[5] Kydland F. E., Prescott E. C. Time to Build and Aggregate Fluctuations. Econometrica. 1982; 50(6): 1345–1370. https://doi.org/10.2307/1913386

[6] Blanchard O. J., Summers L. H. Hysteresis and the European Unemployment Problem. NBER Macroeconomics Annual. 1986; 1. https://doi.org/10.1086/654013

[7] Ball L., Onken J. Hysteresis in Unemployment: Evidence from OECD Estimates of the Natural Rate. NBER Working Paper No. 29343, 2021. https://doi.org/10.3386/w29343

[8] Ball L., Leigh D., Loungani P. Okun’s Law: Fit at 50? IMF Working Paper WP/13/10. International Monetary Fund, 2013. https://doi.org/10.5089/9781475574265.001

[9] Auerbach A. J., Gorodnichenko Y. Measuring the Output Responses to Fiscal Policy. American Economic Journal: Economic Policy. 2012; 4(2): 1–27. https://doi.org/10.1257/pol.4.2.1

[10] International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2025. Geneva: ILO, 2025. https://doi.org/10.54394/IZLN1673

[11] Statistics Agency of the Republic of Uzbekistan. Unemployment rate, SIAT official statistics, annual series 2010–2025; 2025 preliminary data, updated 20 April 2026. https://siat.stat.uz/data/1875/?lang=en

[12] Statistics Agency of the Republic of Uzbekistan. Employment rate, SIAT official statistics, annual series 2010–2025; updated 20 April 2026. https://siat.stat.uz/data/1311/?lang=en

[13] Republic of Uzbekistan. Law No. ZRU-642 On Employment of the Population, 20 October 2020. https://lex.uz/en/docs/5055696